

RENATA BIZIOR, KAZANIE JAKO WSPÓLNOTOTWÓRCZY GATUNEK WYPOWIEDZI W DRUGIEJ POŁOWIE XIX WIEKU, Częstochowa: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza, 2018, 344 s.

Renata Bizior, *Sermon as a Community-generating Genre of Utterance in the Second Half of the 19th Century*

Proza kaznodziejska jako przedmiot badań od dawna lokowała się w obszarze zainteresowań językoznawczych. W odniesieniu do epok najstarszych wynikało to z prostej przyczyny, że kazaniem były najstarsze zabytki polskiego piśmiennictwa, które wymagały poświęcenia należytej im uwagi. Chętnie charakteryzowano również kazania późniejszych wieków, zwłaszcza jako realizacje stylu retorycznego czy jako rezerwuar słownictwa. Zmiana paradygmatu badawczego oraz rozwój nowych subdyscyplin w obrębie językoznawstwa (z właściwym im instrumentarium) pozwoliły na podjęcie badań inaczej zorientowanych, skupiających uwagę na kwestiach gatunkowych, komunikacyjnych, aksjologicznych, poznawczych czy kulturowych.

Nurt ten reprezentuje książka Renaty Bizior *Kazanie jako wspólnototwórczy gatunek wypowiedzi w drugiej połowie XIX wieku*. Tytuł monografii sytuuje ją w dwóch obszarach współczesnych badań lingwistycznych: genologicznych – z wiodącym pojęciem gatunku wypowiedzi, oraz komunikacyjno-socjolin-

gwistycznych – z podstawową kategorią wspólnoty komunikatywnej. Baza materiałowa w postaci tekstów z drugiej połowy XIX wieku stanowi o historycznojęzykowym charakterze publikacji – z założenia jednak niediachronicznym, ponieważ przedmiotem opisu jest stan we wskazanym półwieczu, a nie przemiany zachodzące w obrębie pola obserwacji. Rozsiane w tekście książki uwagi osadzające analizowaną formę gatunkową w kontekstach o charakterze chronologicznym traktowane są jako drugorzędne (s. 13). W opisie kazań z drugiej połowy XIX wieku autorka sięga po instrumentarium badawcze wypracowane na gruncie genologii lingwistycznej, co znajduje odzwierciedlenie w strukturze części empirycznej monografii, składającej się z czterech rozdziałów, poświęconych czterem płaszczyznom formy gatunkowej: strukturalnej, pragmatycznej, poznawczej oraz stylistycznej (rozdz. IV–VII). Ukierunkowując badania na występujące w obrębie tych płaszczyzn właściwości służące organizowaniu oraz scalaniu wspólnoty komunikatywnej, autorka książki wprowadza ożywczego ducha do analiz genologicznych, które w niektórych realizacjach, sygnowanych odwołaniami do koncepcji Marii Wojtak, przybierały już formy nieco skostniałe. Ujęcie zaproponowane przez Renatę Bizior, eksponujące funkcję „wspólnototwórczą” kazań, jest z pewnością inspirujące i nowatorskie. Znajduje ono przekonującą motywację w rzeczywistości historycznej: badane teksty powstały w okresie braku państwowości, kiedy Kościół spełniał rolę głównej instytucji konsolidującej wspólnotę polskojęzyczną. W tym kontekście zarówno sformułowanie celu badawczego, jak i wybór podstawy materiałowej są bardzo przekonujące.

Zawartość monografii dobrze odzwierciedla jej struktura. Obszerne opracowanie składa się z ośmiu rozdziałów, z których trzy pierwsze mają charakter teoretyczny, cztery kolejne – analityczny, ostatni rozdział zawiera podsumowanie: I. *Założenia pracy* (s. 13–28); II. *Teoretyczne podstawy pracy* (s. 29–55); III. *Kontekstowe uwarunkowania kazań w 2. połowie XIX w.* (s. 57–67); IV. *Charakterystyka strukturalna kazania* (s. 69–110); V. *Charakterystyka komunikacyjna kazania* (s. 111–153); VI. *Wyobrazeniowe aspekty kazania – wspólnotowy obraz świata* (s. 155–278); VII. *Stylistyczne aspekty kazania* (s. 279–314); VIII. *Zakończenie* (s. 315–322).

Korpus tekstów został przez autorkę skompletowany w sposób bardzo przemyślany. Reprezentująca częstochowski ośrodek językoznawczy ni uwzględniła wszystkie istotne kryteria: wzięła pod uwagę aspekt terytorialny (pochodzenie kaznodziei oraz miejsce wygłaszania kazania), społeczną charakterystykę od-

biorcy (kazania głoszone w parafiach wiejskich i miejskich), przeznaczenie liturgiczne (na rok liturgiczny, z pominięciem kazań okolicznościowych, takich jak pogrzebowe czy patriotyczne), a nawet kryterium chronologiczne w obrębie interesującego ją półwiecza. Podkreślić należy, że jest to różnicowanie funkcjonalne – w tym sensie, że badaczka w trakcie analizy odwołuje się do niego, zwracając uwagę na różne zależności. Słuszność decyzji co do selekcji materiału potwierdza wartość poznawcza tego typu wniosków (np. o częstszym uobecnianiu opozycji katolicy – socjaliści w kazaniach z zaboru austriackiego – s. 270, czy też o odmiennym profilowaniu obrazu Żydów ze względu na stopień społecznego antagonizmu w danym regionie – s. 268). Z racji założonego celu badań za trafną należy uznać decyzję o pominięciu kazań wybitnych autorów, a skoncentrowaniu uwagi na tekstach kaznodziejów uznanych oraz przeciętnych (s. 26). Wybierając realizacje tekstowe typowe, a nie ponadprzeciętne (jak postąpiła choćby Izabela Kępka w książce poświęconej „przepowiadaniu” ks. Hieronima Kajsiwicza, wybitnego kaznodziei Wielkiej Emigracji (Kępka 2011)), Renata Bizior wpisała się w grono autorów realizujących postulat Stanisława Borawskiego o konieczności przesunięcia akcentu w badaniach historycznojęzykowych: z „języka warstw wykształconych utrwalonego w literaturze” na język utwalony w tekstach reprezentatywnych dla różnych wspólnot komunikatywnych, albo inaczej mówiąc – z tego, co wzorcowe, na to, co typowe (Borawski 1982).

Z lektury rozdziału II *Teoretyczne podstawy pracy* czytelnik wynosi dobrą orientację w zakresie stosowanej przez autorkę siatki pojęć i sposobów ich rozumienia. Wynika to z kompletności oraz przejrzystości wywodu. Definiując pojęcia, Bizior nie wyręcza się cudzymi słowami: wiedza teoretyczna nie jest przez nią odtwarzana, ale przetworzona myślowo w odniesieniu do własnych badań i wyrażona własnym językiem. Poza kluczowymi dla prowadzonych analiz kategoriami pojęciowymi, takimi jak gatunek, dyskurs czy tekst, do opisu włączone zostają – jako pomocnicze – kategorie wspólnoty interpretacyjnej i wspólnoty dyskursywnej, które okazują się użyteczne ze względu na realizowany cel badań. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na fakt, że autorka korzysta z bogatego instrumentarium badawczego współczesnego językoznawstwa: poza genologią lingwistyczną i analizą dyskursu są to również semantyka, językoznawstwo kulturowe i kognitywne oraz stylistyka i retoryka. Charakteryzujący pracę synkretyzm metodologiczny jest zdeterminowany przedmiotem badań, którym jest forma gatunkowa.

Bardzo interesujące i szeroko potraktowane są w recenzowanej monografii różnorodne konteksty socjokulturowe i historyczne: kulturowa „dziewiętnastowieczność”, przemiany doktryny religijnej (np. początki ekumenizmu, mające wpływ na sposób przedstawienia wspólnoty protestanckiej w kazaniach z drugiej połowy XIX wieku – s. 243, 250), znaczenie Kościoła i kaznodziejstwa w umacnianiu więzów wspólnoty pozbawionej państwowości, przemiany XIX-wiecznego kaznodziejstwa, a także praktyka homiletyczna w drugiej połowie XIX wieku (np. cenzurowanie kazań – s. 120–121, 232, wykorzystywanie kazań drukowanych itp.). Najważniejsze uwarunkowania kontekstowe przedstawia autorka w rozdziale III, a następnie odwołuje się do nich i rozszerza je w części analitycznej. Pod tym względem książkę Bizior można uznać za erudycyjną. Przywoływane konteksty mają wymiar proporcjonalny w stosunku do całości analizy oraz zgodny z przyjętymi założeniami synchronicznego ujęcia tematu. Autorka wykorzystuje bogate źródła historyczne: poza – co oczywiste – tekstami wchodzącymi w skład korpusu są to również podręczniki homiletyczne z interesującego ją okresu, katechizmy i inne dokumenty kościelne, słowniki historyczne (por. *Wykaz cytowanych źródeł*, s. 323–324). Obszerna bibliografia, poza opracowaniami językoznawczymi, obejmuje również prace historyczne, zwłaszcza z zakresu historii Kościoła, teologiczne, historycznoliterackie oraz źródła encyklopedyczne.

Przechodząc do omówienia części empirycznej pracy (rozd. IV–VII), należy podkreślić, że autorka monografii prezentuje ambitne i maksymalistyczne podejście do opisu gatunku, nie rezygnując z żadnego z aspektów wskazywanych jako istotne dla tożsamości formy gatunkowej (strukturalny, pragmatyczny, poznawczy i stylistyczny). A jest to procedura badawcza bardzo wymagająca ze względu na wymóg opisu płaszczyzn, do których stosuje się różne narzędzia badawcze.

Charakterystykę kazania jako wspólnototwórczego gatunku wypowiedzi autorka rozpoczyna od omówienia struktury tekstów (rozd. IV). Wyodrębnia schematy kompozycyjne reprezentatywne dla badanych realizacji tekstowych, wskazuje elementy obligatoryjne i kanoniczne, szczegółowo opisuje poszczególne segmenty, wiąże zauważone cechy w sieć prawidłowości i zależności (np. między ścisłością realizacji wzorca gatunkowego a tematem kazania – s. 97), łączy deskrypcję z perspektywą funkcjonalną. Realizacje tekstowe kazań ujmowane są zarówno na tle ówczesnej teorii kaznodziejskiej, rekonstruowanej na podstawie podręczników homiletyki, jak i w odniesieniu do wzorca reto-

rycznego, z uwzględnieniem przemian XIX-wiecznego kaznodziejstwa. Dzięki temu ukazane zostają związki ówczesnych kazań z tradycją retoryczną, biblijną i kościelną. Podsumowaniem tej części jest zapis struktury globalnej kazania, wyabstrahowanej z analizowanych tekstów.

Następnym krokiem jest przedstawienie aspektu pragmatycznego (rozdz. V), w ramach którego autorka szczegółowo opisuje różnorodne parametry układu nadawczo-odbiorczego, w tym specyficzne dla badanej formy gatunkowej, jakim jest kontekst liturgiczny oraz miejsce wygłaszania (ambona). Istotną część tego rozdziału stanowi opis ról komunikacyjnych nadawcy, takich jak: rola kapłana, posłańca, pasterza, nauczyciela oraz oskarżyciela. Należy zaznaczyć, że wyodrębnienie ról oparte zostało na mocnych podstawach semantycznych. Na przykład rolę kapłana wyróżnia, zdaniem autorki, aspekt instytucjonalności w komunikacji, zaś rola posłańca jest tego aspektu pozbawiona, za to wprowadza semantykę rangi i zbliżenia (s. 137).

Pewne zastrzeżenia można mieć natomiast do sposobu ujęcia aspektu poznawczego kazania w obszernym rozdziale VI *Wyobrażeniowe aspekty kazania – wspólnotowy obraz świata*. Zostały tu omówione obrazy wybranych pojęć, które badaczka uznała za istotne w budowaniu wspólnoty dyskursywnej zdeterminowanej wyznaniowo: jest to obraz Boga, Kościoła katolickiego, piekła oraz „swoich” i „innych”, w tym „obcych”. Wybór ten jest niewątpliwie trafny i dobrze uzasadniony, ale analizy semantyczne znamionuje pewna niejednorodność metody. W celu zrekonstruowania poszczególnych komponentów wspólnotowego obrazu stosuje się różne czynności badawcze i zróżnicowany aparat pojęciowo-terminologiczny, co przekłada się też na niejednorodność sformułowań tytułów rozdziałów. Na przykład na obraz Boga składają się jego *profile*, którym poświęcone są kolejne rozdziały: 4.1. *Bóg Najwyższa Istota*, 4.2. *Bóg Stwórca*, 4.3. *Bóg Ojciec*, 4.4. *Bóg Sędzia*, 4.5. *Bóg Władca*, a na obraz piekła – metafory pojęciowe: 6.1. *Piekło to dół*, 6.2. *Piekło to więzienie*, 6.3. *Piekło to płonący piec*. Jeszcze inną metodę, wywodzącą się z semantyki strukturalnej, zastosowano w rozdziale poświęconym obrazowi Kościoła: analizie poddano łączliwość słowa *Kościół* z verbami (s. 191), co stało się podstawą rozczłonkowania na podrozdziały o zupełnie innej stylistyce tytułów, np. 5.2. *Kościół święty nakazuje – sterowanie zachowaniami wiernych* (s. 193) czy 5.3. *Kościół, który Chrystus Pan założył – umacnianie autorytetu Kościoła* (s. 195). W rozdziale 5.4. zwraca się uwagę na ujmowanie Kościoła za pomocą metafory *Kościół to ciało (Chrystusa)*, ale nie znajduje

to odzwierciedlenia w wyrażeniu tytułowym, które brzmi: *Tajemnicze ciało Jezusa Chrystusa – ponadnaturalna jedność Kościoła* (s. 198). W związku z opisem płaszczyzny poznawczej badanej formy gatunkowej upomniałabym się również o przedyskutowanie w podrozdziale 9. *Pozostałe ustalenia terminologiczne* relacji pomiędzy językowymi a tekstowymi obrazami świata, z uwzględnieniem stanowiska Ryszarda Tokarskiego (np. przedstawionego w książce *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin 2014, rozdz. 10.2.3. *Tekstowe obrazy świata*, s. 321–323). Analizę semantyczną na pewno pogłębiłyby odwołania do opracowań dotyczących semantyki poszczególnych wyrażeń, np. *prawdziwy*¹ w wyodrębnianych przez autorkę połączeniach typu *prawdziwa wiara*, *prawdziwy katolik*, *prawdziwy Kościół* (s. 236–237) czy Kościół katolicki jako *prawdziwy posiadacz Jezusa Chrystusa*, *prawdziwy Chrystusa Pana Kościół* (s. 243–244). Choć – z drugiej strony – trudno wymagać poszerzania literatury przedmiotu, która w książce ma i tak rozmiary imponujące.

Opis gatunku kazania uzupełnia charakterystyka stylistyczna (rozdz. VII). Autorka wyróżnia tu cechy motywowane strukturalnie (szablonowość, formuliczność), pragmatycznie (perswazyjność, dyrektywność, dialogowość) oraz motywowane genezą użytych środków (hieratyczność, potoczność, figuratywność).

Analiza poszczególnych poziomów formy gatunkowej jest skorelowana, np. wnioski dotyczą wpływu aspektu strukturalnego na sposób (stopień) ujawniania intencji komunikacyjnej (s. 123–124).

W sumie więc w odniesieniu do całości opracowania skonstatować należy maksymalistyczne podejście autorki do przedmiotu badań oraz właściwy dobór narzędzi i ich funkcjonalne zastosowanie.

W związku z zamierzoną ekspozycją funkcji wspólnototwórczej kazania badaczka słusznie akcentuje różnicę między realizacją mówioną a wersją piisaną, co dotyczy zwłaszcza aspektu strukturalnego oraz stylistycznego formy gatunkowej (np. s. 75, 91, 169).

W monografii Renaty Bizior odnajdujemy to wszystko, co stanowi o atrakcyjności współcześnie uprawianej historii języka: odejście od „lingwocentryzmu” na rzecz ujęcia kulturowego i socjolingwistycznego, integrowanie różnorodnych kontekstów podporządkowanych analizie lingwistycznej – histo-

¹ O czym traktują przykładowo takie publikacje, jak Bartmiński (2001) czy Matuszczyk, Smoleń-Wawrzusiszyn (2009).

rycznych, politycznych, kulturowych i społecznych, „o charakterze lokalnym i ogólnoeuropejskim” (s. 20), synkretyzm metodologiczny ściśle skorelowany z wyznaczonymi celami badawczymi. Książka *Kazanie jako wspólnototwórczy gatunek wypowiedzi...* ma znaczną wartość poznawczą, a ze względu na sposób ujęcia tematu otwiera nowe perspektywy w badaniach genologicznych i historycznojęzykowych oraz wnosi w nie ożywcze go ducha.

EWA WOŹNIAK*

Literatura

- Bartmiński J., 2001, Operatory typowy i prawdziwy w strukturze semantycznej tekstu, „*Prace Filologiczne*”, 46, s. 41–47.
- Borawski S., 1982, Typowość i wzorcowość w studiach historycznojęzykowych, „*Język Polski*”, z. 4–5, s. 344–348.
- Kępka I., 2011, *Przepowiadanie ks. Hieronima Kajsiwicza CR 1812–1873. W kręgu analiz genologicznych i aksjologicznych*, Gdańsk.
- Matuszczyk B., Smoleń-Wawrzusiszyn M., 2009, O semantyczno-pragmatycznej wartości leksemu prawdziwy w języku polskim. – *Wokół słów i znaczeń III: Z zagadnień leksykalno-semantycznych*, red. B. Milewska, S. Rzedzicka, Gdańsk, s. 301–308.
- Tokarski R., 2014, *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin.

* <https://orcid.org/0000-0002-0784-6178>, Uniwersytet Łódzki, Polska, e-mail: ewa.wozniak@uni.lodz.pl

